

HAL
open science

Intel•lectuals, cultures (polítiques) i franquisme. Algunes notes sobre la situació catalana

Francesc Vilanova

► **To cite this version:**

Francesc Vilanova. Intel•lectuals, cultures (polítiques) i franquisme. Algunes notes sobre la situació catalana. Catalonia, 2020, 26, pp.103-127. hal-03591040

HAL Id: hal-03591040

<https://hal.science/hal-03591040>

Submitted on 28 Feb 2022

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Intel·lectuals, cultures (polítiques) i franquisme. Algunes notes sobre la situació catalana

Francesc VILANOVA

Universitat Autònoma de Barcelona i Fundació Carles Pi i Sunyer

Orcid.org/0000-003-3245-0877.

Francesc.Vilanova@uab.cat

Résumé: Ces notes tentent de dessiner une complexité très large et remarquable : quels ont été les rapports entre le pouvoir politique (la dictature franquiste) et les acteurs culturels et intellectuels en Catalogne pendant près de quarante ans ? La première condition à prendre en compte est l'unicité du système politique (une dictature d'origine fasciste) et sa durée (presque quarante ans). La deuxième singularité est le rapport de cette dictature à une société et à un système culturel-intellectuel complexe : contre qui a été lancé le pouvoir de Franco ? Contre un système culturel hégémonique catalan et catalan jusqu'en 1939 ? Est-il apparu dans le processus de remplacement de ce système par un autre, purement espagnol, réactionnaire et fasciste ? Quelle a été la réponse du catalanisme et de l'anti-franquisme en général ? Pourrait-il travailler en marge, malgré et contre Franco ? Ce sont quelques-unes des questions soulevées dans le texte, qui sont des propositions de réponses, mais pas d'affirmations définitives.

Abstract: These notes attempt to draw a very broad and remarkable complexity: how were the relationships between political power (the Franco dictatorship) and cultural and intellectual actors in Catalonia for almost forty years? The first condition that must be taken into account is the uniqueness of the political system (a dictatorship of fascist origins) and its duration (almost forty years). The second singularity is the relation of this dictatorship to a society and a complex cultural-intellectual system: against which was launched Franco's power? Against a Catalan and Catalan hegemonic cultural system until 1939? Did it come out in the process of replacing this system with another purely Spanishist, reactionary and fascistized? What was the response, from Catalanism and anti-Francoism, in general? Could it work on the margins, despite and against Franco? These are some of the questions raised in the text, which have proposals for answers, but not definitive claims or assertions.

Mots-clés: Franco, nationalisme espagnol, antifranquisme, catalanisme, Carles Riba, Jaume Vicens Vives, Martí de Riquer, Josep M. de Porcioles, Eugenio Nadal, Ignacio Agustí, *Destino*, *Serra d'Or*, Luis de Galinsoga, Josep M. de Sagarra, *El Ciervo*, bourgeoisie catalane.

Keywords: Francoism, Spanish nationalism, catalanism, Carles Riba, Jaume Vicens Vives, Martí de Riquer, *Destino*, *Serra d'Or*, Josep M. de Porcioles, Eugenio Nadal, Ignacio Agustí, Luis de Galinsoga, Josep M. de Sagarra, *El Ciervo*, catalan bourgeoisie.

Introducció¹

No és gens fàcil enfrontar-se a una qüestió històrica de la magnitud que planteja la relació entre els intel·lectuals i els seus discursos i un poder dictatorial com el franquista, de molt llarga durada, capaç de generar els seus propis intel·lectuals i còmplices culturals i mediàtics (i no afegeixo els col·laboradors polítics, que queden una mica enllà d'aquest text)², en un territori i una societat d'una gran complexitat com era la Catalunya de 1939 fins la mort del dictador i els desmuntatge definitiu del sistema. En la Catalunya dels anys de la dictadura, hom hi trobarà una notable col·lecció d'actors i escenaris, començant per l'escenari oficial que va voler organitzar la dictadura franquista-feixista³ l'any 1939⁴, i els que es van anar creant (els escenaris) i els nous actors que van anar apareixent a mesura que l'evolució del país i del món demanava adaptacions i modificacions, o permetia l'obertura de certs espais que en els moments fundacionals del règim haurien estat impensables. A Catalunya, en aquelles dècades, hi van conviure franquistes, antifranquistes, afranquistes, funcionaris i professionals liberals, catalanistes i espanyolistes, monàrquics i republicans, burgesos i obrers, acadèmics i mestres, que van intentar generar, des dels seus espais respectius, unes dinàmiques culturals i intel·lectuals que van tenir sort diversa: des de la ràpida desaparició de l'alternativa purament feixista-falangista, fins la pervivència del catalanisme d'arrel catòlica, socialment moderat, o l'emergència d'uns corrents promarxistes (o marxistes a seques) als anys seixanta que semblaven imbatibles en el futur immediat⁵.

¹ Tot treball de síntesi, que impliqui un doble balanç bibliogràfic i historiogràfic, en l'àmbit de la història contemporània del país, ha de tenir en compte els recursos que ofereix el Servei d'Informació Bibliogràfica i de Documentació d'Història, Llengua, Literatura i Art de Catalunya, de la Universitat Autònoma de Barcelona.

² Per al cas català, per exemple, vaig proposar algunes hipòtesis a: VILANOVA, Francesc. *Contra els catalans franquistes. Lletres de batalla de l'exili i la clandestinitat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015. I al text «¿Colaboracionistas catalanes? Antifranquismo y franquismo en la Cataluña de posguerra (1939-1947)». *Espana Contemporanea*, 2014, núm. 46 (2014), p. 145-172.

³ Sóc conscient de la batalla nominal que hi ha darrere les denominacions: dictadura franquista, feixisme espanyol, falangisme, francofalangisme, franquisme i prou, etc.? No entro en aquest territori, però faré servir totes les etiquetes possibles per cobrir un ampli espai polític i ideològic; el nom comú serà franquisme, com un paraigua sota el qual s'aixopluguen tota mena d'opcions antidemocràtiques, antiliberals, contrareformistes i nacionalistes radicals: des dels monàrquics de les diverses dinasties en competència, fins els catòlics integristes (que es van a trobar en l'ampli territori del «nacionalcatolicisme» amb, per exemple, monàrquics i falangistes catòlics, que és una derivació autòctona del feixisme força interessant), passant per feixistes purs i durs (els falangistes més «joseantonianos», els «jonsistas», per exemple), dretes regionals tradicionals (els exregionalistes catalans, per exemple; però també gent del País Valencià, bascos, gallecs, etc.), militars, eclesiàstics, etc.

⁴ L'aportació més actualitzada sobre què pretenia el franquisme en relació a Catalunya, a partir de 1939, a MARÍN, Martí. *¡Ha llegado España! La política del franquismo a Catalunya*. Vic: Eumo, 2019.

⁵ Comencem a disposar de textos que cobreixen, d'una manera o altra, l'ampli territori de la història dels intel·lectuals i la cultura a la Catalunya franquista, les propostes culturals i polítiques d'uns i les actituds dels altres. Des de la síntesi que va coordinar CASASSAS, Jordi. *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808-1975)*. Barcelona: Pòrtic, 1999; un clàssic de la sociologia com MERCADÉ, Francesc. *Cataluña: intelectuales políticos y cuestión nacional*. Barcelona: Península, 1982; les aportacions de Carles Santacana, amb textos propis o coordinant volums col·lectius (per exemple: SANTACANA, Carles (Coord.) *Entre el malson i l'oblit. L'impacte del franquisme en la cultura a Catalunya i les Balears (1939-1960)*. Catarroja-Barcelona: Afers, 2013; *Quan tot semblava possible... Els fonaments del canvi cultural a Espanya (1960-1975)*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2018); fins el treball de LLADONOSA, Mariona. *Nosaltres els catalans. Del catalanisme catòlic al pujolisme*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2019. Remeto el lector a aquestes publicacions i la nombrosíssima bibliografia que aporten per a disposar d'una informació molt més detallada.

Era, el català, un escenari singular, des d'aquest punt de vista? Probablement. Si bé és cert que la política d'implantació de la dictadura va tenir uns elements generals comuns per a tota Espanya, com ha assenyalat amb notable insistència Martí Marín⁶, la societat catalana presentava uns elements propis d'una notable importància política, econòmica, social i cultural-lingüística. Dit en uns altres termes —per anar més enllà del camp cultural i lingüístic—, no era el mateix posar mitja dotzena de dirigents de l'extinta Lliga Catalana dins el sac de la Llei de la Responsabilitats Polítiques, que les represàlies que va patir el dirigent regionalista valencià Luis Lucia⁷. Les diferències qualitatives i els significats, en un cas i en l'altre, no permeten igualar les situacions. Més enllà de la implantació igualitària de la dictadura al país (des de l'estructura de l'administració pública, fins bona part del personal polític que s'hi va incorporar, passant pel nombre d'afiliats a Falange, etc.), la societat catalana arribava al punt crític de gener-febrer de 1939 amb uns elements interns de tot tipus, que exigien un tractament específic; no exactament el mateix que Ciudad Real o Extremadura, amb el qual coincidien en moltes coses, sinó un de més sofisticat i elaborat. I aquest, en el món cultural i intel·lectual, en el món de les anomenades cultures polítiques, es va notar, i molt.

Però, com definir les «cultures polítiques» del franquisme, l'antifranquisme i les zones grises que l'assentament de la llarga dictadura va permetre crear i consolidar? Què eren? Propostes político-ideològiques sustentades per grups de poder, gent amb aspiracions a intel·lectuals, funcionaris o professionals liberals, en el cas de la dictadura? La continuació, per altres vies, dels projectes republicans, catalanistes, marxistes, liberals, en el món de l'oposició? Noves o velles propostes, fetes a partir d'elements preexistents en les zones grises que es van obrir? En el cas català (i, suposo, en l'espanyol), els camps estaven ben definits: el falangisme d'origen, el de 1939; la síntesi franquista dels elements feixistes europeus i nacionalistes i catòlics hispànics, per una banda. A l'altre costat, la situació era una mica més complexa: l'experiència de la revolució a la rereguarda i les responsabilitats d'uns i altres sembla que llastava, i molt, el món republicà i esquerranista. Les cultures republicanes-catalanistes, que havien estat les hegemòniques als anys trenta, pràcticament van desaparèixer després de 1939; com el món anarquista. Certament, la repressió dels vencedors hi va fer molt, però l'experiència dels tres anys de guerra i revolució havia de ser determinant, també.

Els liberals? La tradició liberal? A Catalunya, aquestes vies i «cultures polítiques» estaven associades al catalanisme, més d'esquerra o més conservador, i si aquest va ser liquidat per la repressió i el projecte de renacionalització radical del feixisme hispànic, la tradició liberal també va desaparèixer. Dit en uns altres termes, la fi de Gaziell com a «intel·lectual liberal» no va ser responsabilitat dels republicans catalans o dels anarquistes. Tot allò que ell representava i expressava va ser liquidat pel franquisme. I, com Gaziell, alguns altres (molt pocs) professionals de la cultura o l'anàlisi política d'aquesta línia.

Durant molts anys, el panorama político-intel·lectual (el territori dels discursos, de les anàlisis, de les idees) a Catalunya va estar polaritzat entre el franquisme (amb totes les seves variants: falangisme, nacionalcatolicisme, tradicionalisme, etc.) i l'antifranquisme. A mitjans dels anys cinquanta, i en plataformes i grups molt concrets i selectius, es va començar a obrir un nou espai, una zona grisa, on s'hi podien anar a trobar, discretament i amb uns límits ben marcats pel que fa a la matèria posada en discussió i consensuable, antifranquistes i, sobretot, afranquistes (professionals i funcionaris vinculats al món públic i/o oficial, però no franquistes), disposats a superar

6. MARÍN, Martí. *¡Ha llegado España! Op. cit.*, p. 9 et al.

7. *Ibid.*, p. 62.

el bloqueig polític-ideològic-intel·lectual produït per l'experiència de la guerra, la revolució i la primera onada repressora de la dictadura.

1. Resistir després de 1939: el grau zero de la supervivència

Més enllà de les certes, les afirmacions rotundes i les realitats incontestables, la immediata postguerra catalana (de 1939 a 1949-1950, aproximadament), almenys des de l'òptica cultural-intel·lectual, permet encara plantejar unes quantes preguntes i proposar unes quantes hipòtesis de treball, amb la qual cosa podem afirmar que encara queda espai per córrer i investigar.

Naturalment, ningú no pot discutir que l'any 1939 les grans cultures polítiques del país (el republicanisme i l'anarquisme) eren en vies, irreversibles, d'extinció. La repressió franquista, l'exili dels principals quadres d'aquests corrents i el pes de l'experiència de la guerra i la revolució en els que les havien viscut i s'havien quedat, van ser una combinació letal per aquests corrents polític-ideològics. Per dir-ho més concretament, ni la CNT ni la ERC que havien hegemonitzat les lluites polítiques i socials dels anys trenta, tornarien a aixecar el cap. Qui va ocupar l'espai que aquestes cultures van deixar buit? De moment, ningú. Tots els intents de reorganitzar-se, en l'àmbit de l'acció política antifranquista, o bé eren molt minsos, o bé eren desarticulats sistemàticament per l'aparell repressiu del franquisme. Ni tan sols els comunistes del PSUC van poder fer gran cosa en aquells primers anys.

En els camps cultural i intel·lectual, el sistema català, que havia estat hegemònic en les dècades anteriors i havia assolit un alt grau de desenvolupament i europeització, va patir un atac ferotge (el sistema i la llengua en la qual s'expressava aquest sistema) destinat a convertir la llengua en un «patois» residual i a fer triomfar un procés de suplantació d'un sistema per un altre. La singularitat catalana de la repressió franquista, en aquest sentit no es va limitar a la persecució i desaparició de la llengua de l'àmbit públic (administracions públiques, sistema educatiu, relacions institucionals, etc.), sinó també en la voluntat de liquidar un sistema cultural i supplantar-lo per la proposta feixista hispànica, proposta uniformitzadora per a tot el territori espanyol, però que a Catalunya tenia un plus. Certament, a Andalusia van desaparèixer Federico García Lorca i Rafael Alberti dels cànons literaris oficials. A Catalunya, a més a més d'aquests autors, prou coneguts i reconeguts des de molt abans de la guerra, van desaparèixer els escriptors, assagistes, acadèmics, etc., en llengua catalana. Si a Andalusia, o Extremadura, o a les Castelles, la cultura «roja» va ser perseguida, censurada i castigada, a Catalunya ho va ser la «roja» i la «separatista».

Com es va poder sobreviure a aquesta enorme destrossa? Quins van ser els mecanismes que van ajudar a la supervivència de la llengua i la cultura catalanes en aquells anys? En primer lloc, la ineficència de la dictadura i la manca de recursos (materials i no materials) per a mantenir els principis radicals de liquidació i suplantació. En segon lloc, la manca de suport social ampli a les noves propostes que es volien implantar. En tercer lloc, la supervivència discreta de xarxes de col·laboració cultural, sempre en l'àmbit privat, ajudades per mecenatges discrets, per part de burgesos benestants molestos i inquiets per la depredació espanyolista de la dictadura en relació a un àmbit, el cultural-lingüístic, que consideraven compatible amb el nou estat de coses existent. En quart lloc, també discretament, algunes escoles privades (que havien acollit mestres depurats del sistema públic) i cercles religiosos (parròquies, grups d'estudis, etc.), van fer un esforç sostingut per preservar unes mínimes activitats en català i relacionades amb la cultura catalana anterior a la guerra.

Però tot això era molt minoritari; la seva capacitat d'extensió social era molt reduïda. Per altra banda, els nuclis d'activistes culturals més compromesos, més propers al que podrien ser militàncies polítiques molt moderades, també eren molt petits. Quanta gent havia arribat a llegir l'assaig *Mentrestant*, que Maurici Serrahima feia circular discretament entre gent de confiança? Grups com Miramar o Torres i Bages eren força actius, però amb un radi d'acció molt petit. Les tertúlies i vetllades literàries es feien en cases particulars, en rebotigues, i no podien anar més enllà⁸.

Tanmateix, a pesar i al marge de la dictadura, l'antifranquisme cultural i intel·lectual va anar sobrevivint en els anys més complicats. Si a Barcelona això era més difícil, a la resta del territori les polítiques franquistes de repressió i suplantació no havien estat tan efectives i, ben aviat, van mostrar els límits de la seva actuació. Deixar fer els Pastorets o la Passió en català era, més enllà de la suposada tolerància de l'autoritat per una pràctica lingüística que consideraven estrictament regional, folclòrica i, per tant, mancada d'intencionalitat política (nacional), una demostració que la població, en general, era aliena a la pràctica lingüística regular de l'espanyol i, a la vegada, que no hi havia suport social per a un canvi de llengua en l'àmbit de la cultura popular. La repressió i la suplantació inicial tenien uns topalls força clars; i els temps radicalment feixistes de 1939 van desaparèixer cap el 1945, i ja era massa tard per insistir en aquesta línia.

A la segona meitat dels anys quaranta, els corrents de fons que alimentaven la supervivència del sistema cultural i lingüístic català van ser fortament alterats per una batalla que va afectar les dinàmiques polítiques i culturals: el trencament definitiu entre l'exili polític de 1939 i els petits grups emergents de l'interior. En l'àmbit polític, això va quedar perfectament aclarit quan el primer intent de construir una proposta unitària a l'interior, el Consell Nacional de la Democràcia Catalana (o Comité Pous i Pagès), es va negar a acceptar la tutela i el guiatge del govern del president Josep Irla a l'exili⁹. En l'àmbit cultural i mediàtic, es va veure clarament (per als sectors que hi van participar) en la *kulturkampf* que va esclatar al voltant de la revista *Destino*, protagonitzada per les principals revistes de l'exili (*Germanor*, *La Nostra Revista*, *Endavant*, etc.) i les publicacions clandestines (*Per Catalunya*, *Orientacions*). Des del camp antifranquista, a dins i a fora, es qüestionava el paper de la gent de la revista, qualificats de col·laboracionistes del règim (en la línia del col·laboracionisme francès), provincians, anticatalanistes, etc.¹⁰ Però, com en l'activisme polític, la batalla per la supervivència de la cultura (i de la llengua que la sustentava) s'havia traslladat irremissiblement a l'interior i s'havia focalitzat entre els sectors catalans que no havien volgut desentendre's del compromís amb el país no franquista (és a dir, Carles Riba i tots aquells que el van acceptar com a cap de files), i altres grups més possibilistes i pragmàtics, bé per raons ideològiques o econòmiques (l'Editorial Selecta, per exemple, que, per sobreviure, havia de jugar amb els condicionants que li plantejava l'aparell administratiu-cultural de la dictadura). Revistes no autoritzades o directament clandestines com *Ariel* o *Antologia*, que venien acompanyades de premsa política clandestina, també van donar fe d'un cert canvi: el pas gradual de la simple resistència a

8. Per a la reconstrucció del món cultural clandestí de postguerra, continua essent imprescindible SAMSÓ, Joan. *La cultura catalana: entre la clandestinitat i la represa pública (1939-1951)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2 vols., 1994. RAGUER I SUÑER, Hilari, *Gaudeamus Igitur. Notes per a una història del «Grup Torras i Bages»*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

9. VILANOVA, Francesc. *Als dos costats de la frontera. Relacions polítiques entre exili i interior a la postguerra, 1939-1948*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 141-236.

10. VILANOVA, Francesc. *Al voltant de Destino. Una batalla cultural de postguerra*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2020.

la creació d'espais i la concreció que la batalla cultural antifranquista era a l'interior, per molt bona feina que es fes des de l'exili.

Aquesta major compleixitat i la suma dels dos vectors, polític i cultural, juntament amb els canvis generacionals i conjunturals dels primers anys de la dècada dels cinquanta, van oferir les condicions per a desplegar un nou panorama i va afavorir l'aparició de nous actors.

1. 2. Postguerra (I): el fracàs de la proposta falangista

Quan les tropes franquistes van acabar d'ocupar tot el territori català, entre gener i febrer de 1939, la primera impressió que es va tenir era que la cultura, la producció d'idees, la nova intel·lectualitat i la nova acadèmica, arribarien sota l'uniforme falangista. Els discursos centrals eren falangistes, recordatoris i cites de José Antonio Primo de Rivera, Ramiro Ledesma, Onésimo Redondo, etc., tota l'anomenada «corte literaria» de l'Ausente. Els primers actes que es van poder veure i les primeres accions —la presa de l'Ateneu Barcelonès, per exemple— pintaven de color blau falangista. En aquest context immediat de la sortida de la guerra, probablement el canvi més visible va ser l'aparició d'uns nous actors i autors. De sobte, tornava Eduardo Marquina; José M. Pemán era homenatjat al Liceu amb les seves peces teatrals; Juan Ramón Masoliver i Ignacio Agustí agafaven el comandament de la primera FERIA del Libro franquista. Tot era nou, el feixisme espanyol imperant i els homes que desplegaven la nova cultura i els nous discursos polítics.

Però, què pretenien en relació al sistema cultural i intel·lectual català vigent fins aquell febrer de 1939? L'any 1992, Joan M. Thomàs en va oferir una síntesi que, encara ara, és ben aprofitable:

la política dissenyada per la Territorial pel que fa a la “qüestió nacional” no tenia possibilitat de reeixir. En primer lloc perquè partia del supòsit erroni que el catalanisme era solament un vernís superficial aplicat sobre la societat catalana i, per tant, fàcil d'esborrar. I també perquè els falangistes creien que la guerra i la derrota tenien un efecte allisonador sobre la població que els facilitaria —a ells, els “apóstoles del Nuevo Estado”— la tasca de fer aflorar el substrat profund de Catalunya; que no era d'altre per a F.E.T. que l'espanyol, producte d'una “unidad de destino” comuna a totes les “regions” de l'Estat des de temps enrere...¹¹

L'anàlisi era superficial, errònia i cega. La combinació letal de retòrica feixista i nacionalisme radical espanyol, tot plegat amarat pel vell catolicisme integrista espanyol, va fer col·lapsar les opcions de triomfar de la proposta, sobretot en la seva versió més radical.

Perquè, cal dir-ho així, l'any 1939 hi havia una proposta radical de suplantació, o substitució, del sistema cultural hegemònic fins aleshores, per un de nou, amarat de feixisme hispànic (aquesta barreja entre catolicisme integrista, nacionalisme radical i aportacions feixistes europees). Va ser un intent de *kulturkampf* que no va triomfar, des de l'òptica estrictament feixista, perquè va menysprear i no va calcular prou bé la resistència dels sectors conservadors de la cultura catalana (molts «catalans de Burgos», per entendre'ns) a una feixistització i renacionalització radicals, tal com es proposaven

11. THOMÀS, Joan M. *Falange, guerra civil, franquisme. F.E.T. y de las J.O.N.S. de Barcelona en els primers anys de règim franquista*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 402.

els homes de Luys Santa Marina, Wenceslao González Oliveros entre d'altres en l'arrencada de la dictadura.

Per a dur a terme aquesta opció radical, els falangistes (acompanyats de tradicionalistes i catòlics de dretes catalans) van intentar ocupar les principals institucions culturals que van sobreviure a la purga (sobretot, l'Ateneu Barcelonès, però la Reial Acadèmia de Bones Lletres els va ser impermeable, ja que la seva tradició conservadora havia estat un obstacle tradicional a la catalanització cultural de les dècades anteriors) o en van crear de noves (la delegació barcelonina —dir-ne catalana seria una exageració— del CSIC, el fantasmagòric Instituto Español de Estudios Mediterráneos)¹²; també van intentar fer-se un forat a la universitat, degudament purgada i depurada, però en aquest sector acadèmic van acabar pesant més els vells catedràtics foguejats durant la Dictadura de Primo de Rivera que els joves cadells falangistes¹³.

En el camp mediàtic, liquidada tota la premsa catalana, catalanista o no, i obrerista, republicana i d'esquerres, i fracassat l'intent de confiscar *La Vanguardia* (ara, el gener de 1939 i fins 1978, *La Vanguardia Española*) de mans del seu propietari, Carlos de Godó Valls (víctima insòlita d'un expedient de responsabilitats polítiques, del qual ni ell ni els seus successors en van voler parlar mai; devia ser una humiliació sagnant), els falangistes es van refugiar a la *Solidaridad Nacional* (creada sobre les cendres de la *Solidaridad Obrera*; una inquietant associació de «solidaridades», entre el vell obrerisme i els nous «productores») i en projectes fracassats com la revista *Azor* (que en algun moment, en els anys àlgids de les victòries nazis a la guerra mundial, va intentar presentar-se com la competència de *Destino. Política de Unidad*) o les revistes del S.E.U. (Sindicato Español Universitario), *Alerta*, *Estilo*, etc.

Tot aquest món va fracassar amb certa rapidesa. L'evolució de la guerra mundial i l'ensorrada dels feixismes europeus (per tant, la no consecució del nou ordre europeu que anunciaven, en el qual l'Espanya franquista hi pretenia tenir un cert paper); la manca d'una base social-professional-cultural potent (fenomen directament vinculat a la gairebé inexistència d'un falangisme català abans de la guerra); la incapacitat del discurs intel·lectual-cultural falangista per arrelar en una societat que, fins el 1939, havia viscut en uns nivells de lectura i informació prou alts i amb un sistema cultural propi prou potent; són algunes de les raons que expliquen aquest fracàs implacable al voltant de 1945. A partir d'aquest moment, i fins la seva desaparició anys més tard, el falangisme cultural i intel·lectual a Catalunya va anar vivint una lenta i irreversible agonia, aïllat, absolutament minoritari i gairebé desaparegut de la superfície pública¹⁴.

12. MALET, Antoni. *El paper polític de la Delegació del CSIC a Catalunya (1941-1956)*. Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer, 2009. GASSOL I BELLET, Olívia. *De la utopia mediterrània a la realitat provincial. El projecte cultural de la Diputació de Barcelona durant el primer franquisme*. Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer, 2011.

13. BELLIDO, Jesús. «La Universitat Autònoma de Barcelona i el règim franquista». *Quaderns d'Estudis Polítics, Econòmics i Socials* (Perpinyà), 9 (setembre 1945). CLARET, Jaume. *La repressió franquista a la universitat catalana*. Vic: Eumo, 2003.

14. Bona part d'aquestes qüestions (i les que fan referència als apartats següents, dedicats al setmanari *Destino*), les he intentat desenvolupar a VILANOVA, Francesc. *Franquisme i cultura. Destino. Política de Unidad. La lluita per l'hegemonia intel·lectual a la postguerra (1939-1949)*. Palma de Mallorca: Lleonard Muntaner, 2018.

1. 3. Postguerra (II): el franquisme regionalitzat¹⁵. *Destino*

Pels voltants de 1945, amb la fi de la guerra mundial i la derrota dels feixismes europeus, el projecte falangista a Catalunya ja es podia donar per pràcticament fracassat. El desastre venia determinat per dues grans raons. La primera, la fi de la guerra i la caiguda dels feixismes (amb la inevitable pregunta de si cauria, arrossegat, el franquisme). La segona, la incapacitat de la proposta falangista per arrelar en una societat (almenys la part que llegia o intentava mantenir un mínim nivell cultural) que no entenia el llenguatge, la «voluntad de estilo» que predicaven els literats d'aquesta corda des de *Solidaridad Nacional* (Arturo Benet, Luys Santa Marina, Félix Ros, Manuel Vela Jiménez, etc.). Els discursos falangistes eren intel·ligibles, no tenien tradició ni fonaments des d'on desplegar-se en una societat complexa com la catalana. A partir de 1945, els falangistes (que s'havien mogut al voltant de *Solidaridad Nacional*, *Azor* o les revistes del S.E.U.) van entrar en una via marginal, perdent visibilitat i capacitat d'influència. Que al voltant de 1943-1944, joves com Néstor Luján abandonessin les revistes dels joves universitaris falangistes per saltar a *Destino. Política de Unidad*, hauria d'haver alarmat els capitosts d'*Azor* o el governador civil, Antonio Correa Véglison. Era un senyal dels canvis que s'estaven produint.

Qui omple el buit generat per la repressió-depuració franquistes en el sistema cultural i mediàtic i el progressiu fracàs falangista? Sense cap mena de dubte, l'opció que s'imposa és la proposta híbrida del grup que porta el setmanari *Destino. Política de Unidad* (a partir de juliol de 1945, i sense que ningú els molesti, fan desaparèixer el subtítol «joseantoniano») i l'editorial del mateix nom. La història inicial és relativament coneguda: *Destino* neix a Burgos, a la segona meitat de 1937, com a butlletí d'informació i notícies dels falangistes catalans combatents, impulsat per la territorial catalana de Falange. Quan s'hi incorpora Ignacio Agustí, el projecta cap a una publicació de més recorregut: a més a més de notícies dels combatents, comencen a publicar-se cròniques des de l'estranger (a cura dels germans José M. i Jaime Ruiz Manent), anàlisis de la situació internacional (se n'encarrega Josep Vergés, amb el pseudònim Fog), reflexions sobre els errors i responsabilitats del catalanisme (Ignacio Agustí es farà fort en aquest àmbit), a banda de la difusió de la doctrina falangista, sobretot a partir dels textos de l'Ausente.

Nascut, doncs, en el brollador falangista, el moment clau de la revista i el seu grup es produeix la primavera de 1939. Ignacio Agustí, Josep Vergés i Juan Ramón Masoliver es converteixen en propietaris de la capçalera, cedida (o venuda, o regalada; no se sap del cert) per la Jefatura Provincial falangista. A partir d'aquí, comença una altra història. Convertit en setmanari d'informació general (excepte a l'hora de tractar qüestions polítiques internes; la dictadura i el dictador només apareixen, a partir de 1941-1942, per necessitats del calendari oficial: visites de Franco a Barcelona; 1 d'abril; 26 de gener; etc.), els seus ideòlegs principals (Josep Vergés; Josep Pla; Joan Teixidor; Néstor Luján a partir de 1943; Julio Coll; l'efímera presència d'Eugenio Nadal, mort la primavera de 1944) van organitzar una publicació híbrida, que recollia elements acceptables (i adaptables) de la tradició cultural catalana i els van incrustar en una nova i molt difícil conjuntura i, sobretot, en llengua castellana.

A partir d'aquí, el setmanari es va distingir per certs elements singulars. En primer lloc, el «barcelonismo», l'aposta conscient i voluntària per substituir el marc territorial

15. Vegeu MARÍN, Martí, «Existí un catalanisme franquista? Vint anys després». A UCÉLAY DA CAL, Enric; GONZÁLEZ VILALTA, Arnau; NÚÑEZ SEIXAS, X.M. (eds.), *El catalanisme davant del feixisme, 1918-2018*. Maçanet de la Selva: Gregal, 2018. També, ampliat, a MARÍN, Martí, *¡Ha llegado España!* Op. Cit.

pel local. Era una revista fonamentalment *barcelonina*, no gens pensada per al conjunt del territori. I, per altra banda, el «barcelonisme» no era només un substitut del catalanisme que no es podia fer. Era una aposta estratègica de la revista per a consolidar-se allí on podia trobar un mercat de lectors orfes de publicacions amb cara i ulls.

En segon lloc, la progressiva consolidació de la revista es va anar desenvolupant a partir del fracàs falangista; l'existència d'un mercat captiu de lectors; el reciclatge dels elements culturals del passat acceptables en els nous temps; un disseny i uns continguts més o menys atractius pels temps que corrien; i la incorporació de veterans periodistes coneguts d'abans de la guerra (Josep Pla, Manuel Brunet, Sempronio, etc.). A tot plegat caldria afegir-hi operacions encertades, com el Premio Eugenio Nadal per a novel·les inèdites, que va sacsejar el miserable panorama literari de postguerra, però, a la vegada, va tenir una projecció social, cultural i política extraordinàriament important en les dues dècades següents.

En tercer lloc, la gent del setmanari va saber articular un discurs polític i intel·lectual singular, franquista, però, a la vegada, allunyat de l'ortodòxia discursiva i l'oficialisme d'un diari com *La Vanguardia Española*, per exemple, gairebé segrestat per Luis de Galinsoga. Anticomunistes, antidemòcrates, monàrquics autoritaris, conservadorisme de la vella escola (inicialment contaminat de feixisme; abans que acabés la guerra mundial ja havien anat desapareixent els trets més purament falangistes), antirepublicans i anticatalanistes; aquests són alguns dels elements que van alimentar el perfil ideològic de la revista. Combinats amb la recuperació d'alguns aspectes literaris, artístics, culturals, del passat, *Destino* es va anar consolidant com l'únic producte mediàtic-cultural d'una certa categoria i, sobretot, digerible per a unes classes mitges formades durant els anys trenta, durant una època daurada de la cultura del país. Era un projecte de franquisme regionalitzat hàbil, adaptable, que, després de sortir viu d'una mena de *kulturkampf* lliurada en la segona meitat dels anys quaranta contra els exiliats i els antifranquistes de l'interior (que acusaven la gent de la revista de ser la variant catalana del fenomen del col·laboracionisme europeu sota l'ocupació nazi), es va situar en una posició gairebé de privilegi per atraure col·laboracions, catalanes i espanyoles, d'alt nivell i lectors que buscaven alguna pista de per on anaven els nous temps culturals, literaris, internacionals, i que la faramalla francofalangista no era capaç d'oferir.

1. 4. Postguerra (III): el franquisme tout court i el seu fracàs

Entre el món falangista de les revistes del S.E.U., el món pseudoliterari i cultural de *Solidaridad Nacional* i Luys Santa Marina, i l'ortodòxia franquista de Luis de Galinsoga o el nucli dur del veteraniíssim *Diario de Barcelona*, es va intentar articular un altre espai, també franquista naturalment, on hi fossin acollits alguns personatges que venien de dues trajectòries molt marcades: vells primorriveristes dels anys de la Dictadura, sobretot del món acadèmic; i exregionalistes, que havien abandonat la nau camboniana escandalitzats per la deriva nacionalista del vell partit regionalista. Entre la Universitat de Barcelona, l'Acadèmia de Bones Lletres i els dos grans diaris burgesos conservadors de la ciutat (*La Vanguardia Española* i *Diario de Barcelona*), es va articular un espai amb noms com Josep M. Tallada, Ferran Valls i Taberner, Manuel de Montoliu, acadèmics com Pere Font i Puig, Gonzalo del Castillo, etc., que van dedicar molts esforços a revisar el passat del país (des del paper de la burgesia catalana en la crisi dels anys trenta, fins el potencial amagat de la llengua espanyola, que no havia pogut emergir amb tota la seva brillantor durant els anys de domini catalanista) i

espanyolitzar-lo a fons. Les peces pseudofilosòfiques de Pere Font i Puig sobre l'Espanya romana (no Hispània, sinó l'Espanya precursora de la de 1940), o les lloances de Montoliu d'una literatura catalana d'ànima espanyola (ja que no ho podia ser per l'ús de la llengua), acompanyades de les teoritzacions casolanes de Gonzalo del Castillo sobre les característiques totalitàries de la dictadura franquista, van omplir pàgines de diaris i opuscles al llarg dels primers anys quaranta. Ara bé, l'empenta inicial es va apagar amb certa rapidesa. Probablement, les morts prematures de Ferran Valls i Taberner (1942) i Josep M. Tallada (1945) van afeblir aquest grup, i l'envelliment de veterans com Montoliu o Gonzalo del Castillo no va ajudar a mantenir la dinàmica d'intervenció polític-ideològica que pretenien en els seus inicis¹⁶.

1.5. Cap el porciolisme i les zones grises. Els franquismes catalans dels cinquanta i seixanta

Coneixem poc les zones grises que es van obrir en els anys cinquanta i seixanta. És a dir, així com hem fet força recerca sobre la reconstrucció cultural i política de l'antifranquisme i el catalanisme en aquells anys, encara ens manquen recerques sobre aquestes zones difuses, per on es movien joves promeses i estudiants inquiets, al costat de gent més veterana o de la generació de la guerra, que es volien moure dels seus llocs d'origen polític o intel·lectual o, simplement, la seguretat del seu estatus els permetia anar-se a trobar amb gent «diferent», sense córrer el risc de ser acusats d'alguna mena de conspiració contra el règim.

Les zones grises van ser territoris socials (sobretot) i culturals, on es podien anar a trobar grans i joves, franquistes, afranquistes i antifranquistes, perquè no s'hi feia política; és a dir, no eren llocs de conspiració contra el règim, sinó àmbits en els quals era més fàcil trobar un cert consens al voltant de qüestions i assumptes importants, però no perillosos. L'exemple més clar és el món cultural, i el més visible, el Premio Nadal. A mitjans dels anys cinquanta, ningú no volia recordar l'origen del premi —honorar l'escriptor feixista Eugenio Nadal, mort el 1944— i, en canvi, els encerts en els premis d'algunes de les edicions (de Carmen Laforet a Miguel Delibes, passant per José M. Gironella o Sebastià Juan Arbó), el van consolidar com la gran aportació perifèrica (catalana) a la nova literatura espanyola no oficial. A més a més, el Premio i el sopar que l'acompanyava, es van beneficiar de la gran influència que el setmanari *Destino* i l'editorial havien assolit, no només a Barcelona. Analitzar les cròniques culturals i socials de la «nit» del Nadal a partir de mitjans dels cinquanta, permet constatar com, en aquella dècada, els relleus generacionals ja eren evidents i com es podien combinar vells franquistes amb joves cada vegada més dissidents. Que el gener de 1957, Carlos Barral i José Agustín Goytisolo compartissin espai, però no taula, amb el màxim censor de la província, Demetrio Ramos, o l'alcalde Porcioles i alguns dels seus regidors de confiança (Esteban Bassols, Antonio Juliá Capmany) és un bon exemple de tot plegat.

En un àmbit més polític, i més públic, a finals dels anys cinquanta els relleus de personal franquista, sobretot l'ascens de Josep M. de Porcioles a l'alcaldia de Barcelona, encara va accentuar més aquest aiguabarreig i va ampliar una mica els

16. Jo diria que no hi ha estudis generals, o recerques més específiques, sobre aquest àmbit (el que podríem dir-ne el projecte franquista més clar, a banda de falangistes, carlins, *Destino*, etc.); però es poden trobar referències més o menys esparses a SANTACANA, Carles (coord.). *Entre el malson i l'oblit. Op. cit.* També es poden trobar alguns elements al meu treball VILANOVA, Francesc. *Una burgesia sense ànima. El franquisme i la traïció catalana*. Barcelona: Empúries, 2010.

territoris compartits¹⁷. L'ascens de Porcioles coincidiria en el temps amb una conjuntura complicada per a la dictadura a Catalunya. Consumats els inevitables relleus generacionals, amb l'expansió del moviment estudiantil universitari com un nou factor de confrontació amb el règim, i la renovació cultural-intel·lectual (l'aparició de revistes com *Serra d'Or* i *Qüestions de Vida Cristiana*; la creació de noves editorials o la renovació d'algunes ja existents d'anys enrere) que s'estava desenvolupant a pesar i al marge del règim i els seus intents de crear i mantenir una cultura oficial, alguns vells «dinosaures» del franquisme català (Ignacio Agustí) o del franquisme a Catalunya (Luis de Galinsoga) van desaparèixer del sistema cultural-periodístic del moment. Com a feixistes de primera hora (del feixisme triomfant de 1939), i com havia passat amb els falangistes a la segona meitat dels quaranta, no havien entès que els temps estaven canviant, lentament, i que el dogmatisme feixista de 1939 o 1940, o el monarquisme autoritari de 1945, havien quedat enrere. A començament de la dècada dels seixanta (i no cal dir a la segona meitat d'aquesta dècada), els catalans franquistes (monàrquics o no) més intel·ligents havien entès que calia moure's cap a territoris menys marcats ideològicament, on es podrien anar a trobar amb gent benestant no especialment antifranquista, però que sí que exigia uns mínims de tolerància i *laissez faire* a la cultura catalana i els seus instruments de difusió.

Una de les mostres més interessants (i menys estudiades) d'aquests canvis suaus i molt, molt moderats, la podem trobar en la producció periodística al voltant de la revisió del passat immediat. Mitjans tan conservadors i burgesos com *Destino* o *La Vanguardia Española* oferien espai perquè els seus col·laboradors habituals escrivissin sobre la història contemporània del país o debatessin al voltant d'un dels textos autojustificatius del franquisme català més important d'aquells anys: les pseudomemòries de Guillermo Díaz Plaja, *Memoria de una generación destruida (1930-1936)*. Des del conservadorisme més tradicional, com si se li hagués posat una pàtina del vell regionalisme pràtià al damunt, es van anar succeint els treballs, sobretot periodístics, sobre els regnats borbònics de Ferran VII o Isabel II, les guerres carlines, les revoltes liberals, etc.; tot plegat, molt centrat en el segle XIX, però amb la intenció d'arribar fins els anys trenta del segle XX.¹⁸

Era el franquisme dels senyors de Barcelona? L'enyorança del vell regionalisme pràtià, barrejada amb el record de la revolució (1936-1939) i els «excessos» i «irresponsabilitats» de les esquerres catalanes, passant pel rebuig als aspectes més grollers del franquisme, va afavorir una xarxa de relacions i intercanvis culturals i discursos, que va consolidar un ampli espai social on el catalanisme polític conservador (la proposta pujoliana de «fer país», però sense la insistència «nacionalista», és a dir, separatista, segons l'esquema mental d'aquest franquisme regionalitzat) hi podria trobar un cert suport per anar creixent lentament en territoris poc compromesos i lluny de l'antifranquisme polític militant de les esquerres. Coincidir en el discurs anticomunista (antiesquerranista) també ajudava a llimar diferències, naturalment.

L'altra opció que quedava, des de l'òptica del franquisme militant, era «comprar» o seduir elements de la cultura catalana que, per la raó que fos, podien deixar-se temptar pels honors i honoraris de què disposava el sistema cultural oficial. Ho va expressar

17. MARÍN, Martí. *Porcioles. Catalanisme, clientelisme, franquisme*. Barcelona: Ed. Base, 2005; potser li falta desenvolupar els aspectes socioculturals del projecte porciolista, més enllà de les xarxes d'influència política, el clientelisme, etc.

18. ROCA VERNET, Jordi. «*Destino* i la història contemporània d'Espanya: entre la tradició liberal i la renovació historiogràfica des de l'esquerra». A SANTACANA, Carles (coord.). *Quan tot semblava possible...* Op. cit., p. 91-125.

amb una notable cruesa el doctor Martí de Riquer, consejero nacional del Movimiento, a començament de 1962, quan reclamava, com a fonamental,

realizar una hábil política de atracción de los intelectuales catalanistas, que no es tan difícil como podría imaginarse. No se trata de “pactar” ni de adoptar peligrosas actitudes de “conllevancia”, sino sencillamente de captarlos, con lo que el Estado gana una baza y la pierde el separatismo...¹⁹

I els exemples que posava eren perfectament aclaridors: Josep M. de Sagarra, «bastante cínico», havia estat captat a partir de començament dels cinquanta; en canvi, «no se hizo nada efectivo para captar a Carlos Riba», en qui reconeixia «un gran maestro» i una enorme capacitat d'influència entre els joves. Descartat Josep Carner, a l'exili i sense cap interès en deixar-se arrossegar per les propostes franquistes, i morts Josep M. López-Picó («persona discreta y sensata») i Manuel de Montoliu (d'una actitud «digna y políticamente aceptable»), la conclusió de Riquer era bastant reduccionista:

el catalanismo se está quedando sin grandes figuras intelectuales, pues no se advierte quiénes puedan ocupar los lugares de los desaparecidos recientemente [en referència a Josep M. de Sagarra, Carles Riba, Manuel de Montoliu i Josep M. López Picó]. No obstante, esto no significa que parezca conveniente abandonar una política de captación de los intelectuales catalanes, política que sin duda es fácil, pues estriba en el reconocimiento de valores, y en la digna solución de problemas económicos personales²⁰.

En un altre àmbit, la política de captació es podia dur a terme per la via de contractar periodistes i escriptors catalans. Aquesta és l'operació que va intentar Ignacio Agustí, quan va assumir la direcció, per un molt breu temps, d'*El Español*, la revista falangista fundada pel feixista Juan Aparicio poc després d'acabada la guerra. Agustí, foragitat de *Destino* el 1957, es va voler rescabalar intentant algun fitxatge de renom per a la revista oficial, però la nòmina va ser escassa (Rafael Manzano, les col·laboracions de Carles Sentís i poca cosa més). Aquest és un període particularment interessant i fosc en la biografia d'Ignacio Agustí i per a l'assumpte de la relació dels intel·lectuals catalans i el franquisme, que ha estat poc estudiat²¹.

19. RIQUER, Martín de. «El problema del idioma, la política cultural del régimen y las peculiaridades de la vida universitaria, cultural y artística de Catalunya» (Barcelona, 30 gener 1962) (AGA, Presidencia-SGM, caixa 9. 843); citat per primera vegada per SANTACANA, Carles. *El franquisme i els catalans. Els informes del Consejo Nacional del Movimiento (1962-1971)*. Catarroja-Barcelona: Afers, 2000, pp. 44 i ss. Per al conjunt d'Espanya, l'assumpte dels intel·lectuals i la dictadura a YSÀS, Pere. *Disidencia y subversión. La lucha del régimen franquista por su supervivencia, 1960-1975*, Barcelona: Crítica, 2004, capítol 2.

20. *Ibid.*

21. O ho ha estat parcialment, però des d'una òptica neofranquista i espanyolista molt marcada: DORIA, Sergi. *Ignacio Agustí, el árbol y la ceniza*. Barcelona: Destino, 2013; i Ignacio Agustí, *Ningún día sin línea: el catalanismo español*, edició a cargo de Irene Donate. Madrid: Fórcola, 2013.

2. Els anys cinquanta (I): un nou catalanisme...catòlic?²²

A començament de la dècada dels anys cinquanta, els fills dels catòlics impactats i traumatitzats per l'experiència de la guerra i, sobretot, la revolució, van començar a incorporar-se al món professional i cultural. Alguns van ser preservats, en els medis socials i culturals on es van moure, del nacionalcatolicisme més estrident de la dictadura, gràcies a les antigues xarxes de relació del catolicisme català de preguerra (la tradició dels fejecistes [Federació de Joves Catòlics], els minyons de muntanya, les congregacions marianes, per exemple). D'altres havien passat per Acció Catòlica, la JOC o la HOAC, on no van patir tant l'ortodòxia franquista i, relativament aviat, van connectar amb els corrents catòlics renovadors provinents de Bèlgica o França. En aquest sentit, les festes de l'entronització de la Mare de Déu de Montserrat, l'abril de 1947, van ser un element clau per reconstruir xarxes de relacions, complicitats i noves iniciatives entre sectors socials que, fins aleshores, s'havien mantingut molt al marge de qualsevol iniciativa que es pogués identificar amb alguna mena d'activitat contrària al règim franquista.

Juntament amb l'empenta montserratina de 1947, la renovació catòlica a Catalunya (almenys, entre els sectors més dinàmics) va venir, també, per l'impuls que l'abat de Montserrat, Aureli M. Escarré, va donar a les activitats formatives dels monjos, facilitant-los els viatges d'estudi a l'estranger, sobretot a França; i, en paral·lel, el retorn des de l'exili d'alguns assagistes i professionals que esdevindrien fonamentals per lligar la tradició de preguerra amb els nous temps. En el món catòlic català, això es va fer evident amb l'arribada de Raimon Galí²³ i Joan Sales, des de Mèxic, o l'aparició d'un jove i desconegut Antonio Pérez, que lligaria tradició obrera i immigrada amb militància catòlica progressista, al voltant del primer grup ben estructurat d'acció i pensament en aquest àmbit: el CC²⁴.

Què plantejava el CC? Fonamentalment, es tractava de construir una xarxa territorial de grups (cel·lules), formats per joves catalans, catalanistes i catòlics, que reflexionarien al voltant de la tradició catòlica catalana de preguerra, sumada als nous problemes dels temps presents: la immigració, els joves i la dictadura, la cultura catòlica europea de postguerra, la ruptura de la guerra a Espanya, però també la postguerra europea (per exemple, l'extraordinària influència de l'existencialisme francès), etc. Dels llunyans mestres com Charles Peguy o Josep M. Torras i Bages, s'arribava al personalisme francès d'Emmanuel Mounier, el progressisme de Jacques Maritain o la recepció de les pràctiques catòliques belgues i franceses amb els joves i la classe obrera. Al marge de les organitzacions oficials (Acció Catòlica, HOAC, JOC), el CC començava a desplegar una proposta parapolítica, en la que la formació en valors i la incorporació de nous referents religiosos, sociològics i culturals, permetés crear, a mig i llarg termini, un

22. A banda dels textos memorialístics, biogràfics o autobiogràfics (Antoni Matabosch, Maria Martinell, Josep Dalmau, els germans Gomis, mossèn Antoni Batlle, etc.), i la recerca de caràcter eclesial o religiós (nombrosa en títols, començant pels treballs de Josep Massot i Muntaner), ens manquen panoràmiques més generals i que lliguin els diferents corrents catòlics i els seus discursos. Vegeu, per exemple, les veus «Catolicisme catalanista», «Catolicisme obrer», «Catolicisme progressista» i «CC», a CEFID [Centre d'Estudis sobre el Franquisme i la Democràcia, UAB]. *Catalunya durant el franquisme. Diccionari*. Vic: Eumo, 2006, pp. 83-88. També pot servir, tot i ser poc sistemàtic i desordenat, PIÑOL, Josep M. *El nacionalcatolicisme a Catalunya i la resistència, 1926-1966*. Barcelona: Eds. 62, 1993. I, sobretot, LLADONOSA, Mariona. *Nosaltres els catalans. Op. cit.*

23. Tot i el to extraordinàriament personal i polèmic, no s'han de deixar de banda les memòries de GALÍ, Raimon. *Recalada. Història dels anys cinquanta*. Barcelona: Estudis nacionalistes, 1984.

24. Notícies del CC a: MUÑOZ, Xavier. *Negocis privats i dèries públiques*. Barcelona: Eds. 62, 1999, p. 52-84; BORDETAS, Iván; SÁNCHEZ, Anna. *L'antifranquisme oblidat. De la dissidència cristiana al comunisme revolucionari (1953-1972)*. Barcelona: ed. Base, 2019, p. 23-66.

corpus doctrinal per a pensar el conjunt del país. Encara no som en la concreció política concreta; era el desplegament d'una proposta més genèrica que, a començament dels anys seixanta i liquidat el CC, agafaria el nom de «fer país».

Però hi havia altres corrents catòlics una mica diferents, d'origen més divers. Sense el perfil tan marcadament catalanista, però coincidint en propostes progressistes, Llorenç Gomis i altres companys van impulsar la revista *El Ciervo*, que els va permetre connectar amb joves universitaris inquiets, que encara no havien entrat en la militància política pura i dura, però que volien fer coses. Potser en aquest grup hi havia més preocupació pels fenòmens socials i menys per la qüestió nacional catalana (que *El Ciervo* fos escrita en castellà no era un detall menor), però coincidia amb el CC (i amb el grup montserratí) en recollir els aires preconciars que es començaven a respirar, no a la Roma de l'envellit i malalt Pius XII, però sí en països amb moviments catòlics avançats i potents com França i Bèlgica²⁵.

Del nucli montserratí en van sorgir dues iniciatives fonamentals per impulsar la cultura catòlica catalana a finals dels anys cinquanta. Per una banda, la revista mensual *Serra d'Or*, que va voler obrir el panorama als nous corrents culturals i intel·lectuals, de manera que ja no només es feia referència al món religiós o laic més vinculat al catolicisme, sinó que es va preocupar d'incorporar l'assagisme cultural, polític, econòmic, que començava a sorgir de la mà de joves universitaris i llicenciats. En paral·lel, *Qüestions de Vida Cristiana*, més centrada en el pensament catòlic, la teologia, etc., recollia els nous corrents de pensament del món catòlic europeu i començava a projectar, a Catalunya, les notícies més importants dels corrents preconciars impulsats amb l'arribada al pontificat romà de Joan XXIII.

A tot aquest món, l'acompanyaven les iniciatives editorials com Editorial Estela o Nova Terra²⁶. Començava un dels fenòmens cultural i intel·lectual més interessants per al país, que es perllongaria amb un èxit notable al llarg dels anys seixanta, com va ser la supervivència en el temps d'unes editorials de tema religiós, però que, a la vegada, incorporaven als seus catàlegs una molt notable literatura assagística internacional, feta de textos sociològics, econòmics, de l'antropologia i la filosofia, etc., que reflectien molt bé l'efervescència intel·lectual de bona part del món occidental en la cruïlla dels anys cinquanta i seixanta.

3. Els anys cinquanta (II): un nou catalanisme...laic? Dos noms

Els anys cinquanta no van ser, exactament, una dècada de transició. Al contrari, va ser un temps que va permetre posar les bases d'alguns dels canvis fonamentals dels seixanta. I alguna cosa es podia començar a intuir, tot i que difícilment en el dia a dia, en l'etapa entre 1949 i 1951, on s'hi van anar a concentrar alguns esdeveniments significatius. Per començar, l'any 1949 ja havien tornat a Catalunya alguns intel·lectuals i escriptors que eren a l'exili, i que serien fonamentals per a la reconstrucció de l'espai cultural català: Joan Oliver, Joan Sales, Raimon Galí, són alguns d'aquests primers noms. Havien estat treballant, i força, a l'exili, però tornaven convençuts (com ho havia fet Carles Riba el 1943) que la batalla era a dins, a Catalunya. El seu retorn era

25. MARTÍNEZ GONZÁLEZ, M. José. «Los primeros años de *El Ciervo*». A MONTERO, Feliciano i LOUZAO, Joseba (eds.). *Catolicismo y franquismo en la España de los años cincuenta*. Granada: Comares, 2016, p. 89-102.

26. Moltes notícies d'aquestes iniciatives editorials a: MARTINELL, Maria. *Sense renúncies*. Barcelona: Maikalili, 2005; MARÍN, Dolors i RAMÍREZ, Agnès. *Editorial Nova Terra, 1958-1978. Un referent*. Barcelona: Mediterrània, 2004.

fonamental per connectar amb joves del país que havien començat a treballar (per exemple el grup d'*Ariel*, encapçalat per Frederic-Pau Verrié i Joan Triadú), amb la gent que girava al voltant de Carles Riba i editors agosarats, disposat a donar la batalla política (censura franquista) i econòmica per tirar endavant edicions en català (per exemple, *Selecta*; gairebé l'única editorial amb un catàleg ampli i ambiciós i ganes d'expansió dels primers anys cinquanta).

L'altre element a tenir en compte eren els canvis generacionals i la irrupció, a la universitat, però també en el món professional, d'uns joves que havien viscut la guerra de petits i que se sentien incòmodes (com a mínim) amb la dictadura. Per una banda, joves que van començar a treballar en l'àmbit de la cultura oficial (Josep M. Castellet, Manuel Sacristán, Joan Ferrater, etc.), però que ben aviat van manifestar el seu desacord o, directament, van ser expulsats pel poder oficial. *Laye* va ser una experiència efímera, però que va servir a aquesta gent per adquirir experiència i descobrir els límits del sistema. A la universitat, aquesta mateixa gent, i d'altres amb un perfil clarament antifranquista, van començar a organitzar-se en nuclis d'estudis i culturals, que aviat serien captats per organitzacions polítiques, com el PSUC, o s'autorganitzarien en plataformes més transversals (Nova Esquerra Universitària, per exemple). La militància cultural i política significava expressar noves inquietuds i impulsar noves iniciatives, algunes més acadèmiques que altres, sota l'empara d'un nou professorat (escàs, encara, però en creixement), que fugia del reaccionarisme franquista que caracteritzava els vells catedràtics instal·lats des de la immediata postguerra.

Aquí tindrà un paper determinant Jaume Vicens Vives, que va aconseguir arribar a la Universitat el 1948, després de sobreviure a la depuració de 1940, el desterrament a un institut andalús i passar per Saragossa. Contra gairebé tothom de l'*staf* franquista, a la fi arribà amb una càtedra sota el braç a Barcelona i començà a treballar en tres direccions simultànies: la carrera professional; la formació de joves historiadors i especialistes; el contacte i la conspiració més o menys discreta amb elements de fora de la universitat, fossin professionals ficats en la política clandestina (Josep Benet, Joan Reventós, Jordi Pujol), escriptors d'influència creixent (Josep Pla i la seva àrea d'influència empordanesa o a *Destino*) o, fins i tot, figures de l'exili gairebé oblidades a l'interior (Josep Tarradellas)²⁷.

Jaume Vicens va ser fonamental per construir una xarxa de relacions intergeneracionals i transversals que facilitarien nombroses iniciatives culturals i polítiques, però també donarien un impuls extraordinari a la recerca i la historiografia catalana, en general. Els seus textos, sobretot els centrats en la Catalunya contemporània (*Industrials i polítics*, per exemple) venien carregats d'intencions i propostes que anaven més enllà de la reconstrucció històrica del segle XIX català. *Notícia de Catalunya* era el primer gran assaig interpretatiu de postguerra; una proposta gairebé d'anàlisi psicològica col·lectiva de com havien estat i eren els catalans. Escrit el 1954, i reeditat nombroses vegades, Jaume Vicens donava la volta a les dites populars sobre el caràcter dels catalans (el seny i la rauxa, el pactisme, el mar i la muntanya, el sentit d'Estat i la relació amb el poder, etc.), per mirar d'entendre què havia succeït i on eren els catalans a mitjans dels anys cinquanta. Com les seves expectatives polítiques (expressades en els nombrosos epistolaris que va acumular en la seva curta vida de cinquanta anys), probablement *Notícia de Catalunya* va envellir no gaire bé; però va ser fonamental per a la gent que girava al seu voltant, des de l'acadèmia fins els

27. MUÑOZ I LLORET, Josep M. *Jaume Vicens Vives. Una biografia intel·lectual*. Barcelona: Eds. 62, 1997. GATELL, Cristina i SOLER, Glòria. *Amb el corrent de proa. Les vides polítiques de Jaume Vicens Vives*. Barcelona: Quaderns Crema, 2012.

professionals liberals, per disposar d'un punt de partida per encarar l'exploració de la societat catalana contemporània.

A la seva mort, ja era reconegut com un mestre generacional, tant per gent molt més gran que ell (Jordi Rubió i Balaguer o Ramon d'Abadal i de Vinyals), com per joves ambiciosos i activistes, com Jordi Pujol, Josep Benet, Joan Reventós, i futurs acadèmics de gran prestigi (Jordi Nadal, Josep Fontana). Però la seva ambició intel·lectual i de *maître à penser* havia arribat als joves professors dels instituts de batxillerat o a empresaris, economistes i altres professionals liberals, que combinaven les seves feines amb una notable ambició personal de treballar per reconstruir el país.

Al seu costat, Carles Riba va fer un paper similar en el camp de la cultura, la literatura, la llengua²⁸. Riba era l'home-pont imprescindible per connectar els joves escriptors i lletraferits, però també els primers filòlegs de postguerra, amb el sistema cultural de preguerra, que havia estat a punt de desaparèixer el 1939. La seva categoria intel·lectual, la seva veterana trajectòria, la seva amistat i relació amb els exiliats que anaven tornant, i la projecció sobre els joves, el van convertir en el primer intel·lectual català de la postguerra. Capaç de traduir els clàssics, excel·lir en la poesia i manifestar uns criteris fonamentals sobre com s'havia de salvar i fer sobreviure el sistema cultural català, abans de la irrupció de la figura de l'intel·lectual dels anys seixanta (on hi trobarem força escriptors en aquesta doble vessant), Carles Riba es va erigir en el *primus inter pares*, fins i tot per a certs sectors espanyols que, des d'una falsa indulgència i suposada tolerància, el van temptar perquè s'afegís al carro dels «comprensivos» i facilités la integració-subordinació de la cultura catalana supervivent a un sistema cultural espanyol que pretenia allunyar-se una mica del control oficial. Com hauria expressat Dionisio Ridruejo, que «els escriptors catalans [...] usessin el castellà per transmetre les virtuts pròpies de la seva terra enriquint així el conjunt espanyol».²⁹ Riba no va caure en aquest parany, que les instàncies oficials del franquisme ja es van encarregar de fer ben gros i impossible de superar, i va continuar essent la referència inexcusable en la reconstrucció del sistema cultural català, tant en el camp de la llengua, de les estructures (edicions i editorials, publicacions, formació de professionals...), o el mestratge personal.

En aquella dècada, doncs, Jaume Vicens i Carles Riba es van erigir en els nous intel·lectuals de referència de la postguerra. Cadascú d'ells en els seus àmbits d'actuació, però abastant un camp amplíssim i, tan important com això, connectant els veterans d'abans de la guerra amb els joves que arribaven a l'espai públic o es movien en els territoris semiclandestins, entre la universitat i el món cultural en reconstrucció.

4. Els anys cinquanta (III): «pensar bajo el franquismo»³⁰

Amb un any de diferència (entre juliol de 1959 i juny de 1960) morien Carles Riba i Jaume Vicens, els dos referents intel·lectuals de la dècada. Amb la seva mort, desapareixien els principals dinamitzadors intel·lectuals de la llarga postguerra

28. MEDINA, Jaume. *Carles Riba*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, 2 vols. GUARDIOLA, Carles-Jordi. *Carles Riba. Retrat de grup. Protagonistes de la cultura catalana del segle XX*. València: Edicions 3 i 4, 2017.

29. Una revisió «comprensiva» d'aquesta història a AMAT, Jordi. *El llarg procés. Cultura i política a la Catalunya contemporània (1937-2004)*. Barcelona: Tusquets, 2015, p. 172.

30. MARSAL, Juan F. *Pensar bajo el franquismo. Intelectuales y política en la generación de los años cincuenta*. Barcelona: Península, 1979.

franquista a Catalunya, però obrien la porta per a la incorporació social, en el canvi de dècada, dels joves intel·lectuals que dibuixarien el panorama dels anys seixanta.

Cal tenir molt clar, per altra banda, que el camp intel·lectual català era petit i ben delimitat: fonamentalment antifranquista, amb la recuperació del patrimoni cultural i lingüístic per bandera i unes exigències democràtiques inexcusables. Aquests eren els trets fonamentals que podien lligar dos personatges d'àmbits tan diferents com Vicens i Riba; i aquests eren els paràmetres sobre els quals es desplegueria tot el moviment intel·lectual dels seixanta. Alguns franquistes (evolucionats o pragmàtics) o afranquistes (monàrquics no antifranquistes) podien anar-s'hi a trobar puntualment i coincidir en qüestions que oferien un consens no difícil, com era la liberalització de l'ús de la llengua catalana, afluir la censura, permetre una major activitat cultural pública. Altres, franquistes involucrats i de pedra picada com Luis de Galinsoga o Ignacio Agustí, en quedaven exclosos i autoexclosos; i d'altres, un Guillermo Díaz-Plaja per exemple, hi tindrien un paper residual, marginal³¹.

L'emergència de nous intel·lectuals i de noves cultures polítiques (o, més ben dit, renovades cultures polítiques) va venir de la mà d'un doble procés de modernització. Per una banda, els canvis introduïts en les anàlisis i estratègies del PSUC, a partir del seu primer congrés el 1956, on es va començar a abandonar l'ortodòxia cega stalinista i es va obrir la porta a les noves «forces de la cultura», que s'endevinaven a la universitat, en les noves editorials que s'anaven creant amb dificultats, en certa premsa i publicacions clandestines³². En segon lloc, l'aparició de grups organitzats al marge i a l'esquerra del PSUC (la nova esquerra, com es va anomenar) va facilitar el contacte entre estudiants (i alguns professors joves) i gent de fora de la universitat (per exemple, persones vinculades a *El Ciervo*, la JOC, etc.), en un procés de convergència entre esquerres marxistes i cristians socialment avançats, que donarien lloc, anys més tard, a extenses i fructíferes col·laboracions i diàlegs cristiano-marxistes, protagonitzats per Josep Dalmau, Alfonso C. Comín, Juan N. García-Nieto, etc., a l'ombra creixen de les dinàmiques que portarien al Concili Vaticà II i l'*aggiornamento* catòlic.

Al costat d'aquests moviments, joves llicenciats (i alguns doctors), que ja havien acabat els estudis, es van incorporar al mercat laboral, buscant sortides en el món editorial, publicacions o institucions culturals (escasses). A finals d'aquella dècada ja havien començat a treure el cap en el nou sistema cultural editors com Josep M. Castellet i Carlos Barral, crítics i assagistes, poetes i narradors, professionals liberals vinculats a la precària indústria cultural³³. D'aquests grups en sortien els principals personatges de les dinàmiques culturals i intel·lectuals dels anys seixanta, quan el món de la cultura i la universitat (antifranquista en els seus sectors més dinàmics i interessants) es van anar a trobar amb el món de la política clandestina.

Més enllà de la literatura en totes les seves expressions i plataformes, l'activisme intel·lectual es va expressar en altres àmbits. Derivat de l'impuls i els entusiasmes de Jaume Vicens, els estudis i assaigs sobre la Catalunya contemporània van revifar a finals de la dècada. Fugint de la censura política i acadèmica, van començar a aparèixer (i no només a la universitat) estudis renovadors sobre el moviment obrer (Casimir Martí), la industrialització catalana del segle XIX i la seva revolució (Jordi Nadal i

31. VILANOVA, Francesc. «Destino i la defenestració d'Ignacio Agustí. Els equilibris interns d'uns temps delicats (1956-1957)». *Rivista Italiana di Studi Catalani*, 9 (2019).

32. PALA, Giaime. *Cultura clandestina. Los intelectuales del PSUC bajo el franquismo*. Granada: Comares, 2016.

33. Un estudi modèlic: MUÑOZ I LLORET, Teresa. *Josep M. Castellet. Retrat de personatge en grup*. Barcelona: Eds. 62, 2006. S'hi poden afegir les memòries de Carlos Barral, Oriol Bohigas, etc., i els treballs memorialístics del mateix Josep M. Castellet.

Josep Fontana); s'estudiaven els moviments culturals i literaris de la Renaixença i els més propers (Joaquim Molas, Antoni Comas, etc.). Molt més discretament, es començava a reflexionar sobre la guerra civil, els seus antecedents i les seves conseqüències; una reflexió, però, que depassava l'àmbit acadèmic i propiciava el debat social, encara que fos en cercles formats per gent de confiança, o en espais privats³⁴. Potser derivat d'aquestes inquietuds intel·lectuals, vindria una onada de treballs, no gens negligibles, sobre el paper de la burgesia catalana en les etapes contemporànies del país, que culminaria en el cinquantenari de la mort d'Enric Prat de la Riba i l'assaig (derivat de la seva tesi doctoral) de Jordi Solé Tura, *Catalanisme i revolució burgesa*³⁵.

5. La complexitat dels anys seixanta (una aproximació parcial)

A pesar de la dictadura, de la repressió i la censura que l'aparell franquista exercia en tots els camps de la vida pública, el mercat cultural català va entrar en una etapa estimulante. La producció editorial en llengua catalana, en el camp de l'assaig, la història contemporània, les ciències socials, etc., estava passant per una bona època. Agafem, per exemple, l'any 1967 com a mostra. Edicions 62, Nova Terra³⁶, Edició de Materials, Editorial Norfeu, Bruguera, Edicions Estela, etc., traduïen i publicaven tota mena de textos assagístics que estaven en primera línia a Europa.

Per exemple, la doble pàgina que Editorial Nova Terra³⁷ va publicar la primavera de 1967 era tota una declaració programàtica, més enllà de l'impacte publicitari que es buscava. Per una banda, presentava «obres que incideixen de ple en la nostra realitat actual. Cada llibre, una resposta»; per l'altra, «un intent de cobrir des de la plataforma de les nostres col·leccions, les necessitats dels homes d'avui en totes les esferes de la seva activitat». Al mig, un catàleg ambiciós que podia començar amb les anàlisis posteriors al Concili Vaticà II —*Reflexions autocrítiques sobre el catolicisme*, un llibre col·lectiu encapçalat per l'arquebisbe Roberts— i les seves repercussions a Catalunya —*Fe, llibertat i religions no cristianes*, amb Casimir Martí, Alfons C. Comín, Josep Bigordà i altres, el bo i millor de la nova teologia catalana— o *Església en diàleg*, «un intent seriós d'apropament a l'Església del Concili i el postconcili des de les noves perspectives de l'obertura, del diàleg amb ella mateixa, amb altres cristians, amb tots els homes». Però també incorporaven Pierre Teilhard de Chardin, amb *El medi diví*, el pensador catòlic que havia servit per inaugurar la col·lecció d'Edicions 62, Biblioteca Bàsica de Cultura Contemporània (amb *El fenomen humà*).

Però l'agitació intel·lectual no es limitava a l'àmbit del pensament catòlic o les repercussions del Concili Vaticà II. Llibres com *La gestió obrera a Occident: nou*

34. SANTACANA, Carles. «Superar la Guerra Civil: un reto cultural y político en la Cataluña de los años cincuenta». A MATEOS, Abdón (ed.). *La España de los cincuenta*. Madrid: Eneida, 2008, p. 307-325.

35. Sobre el llibre, la polèmica que se'n va derivar i, més tangencialment, els debats sobre la burgesia catalana: VILANOVA, Francesc. «1967. Història d'un llibre. *Catalanisme i revolució burgesa*, de Jordi Solé Tura», *Rivista Italiana di Studi Catalani*, 8 (2018), p. 39-106. Els noms que poden aparèixer en aquest àmbit de discussió i anàlisi van des de Jaume Vicens Vives i Josep Benet, fins Antoni Jutglar, Jordi Solé Tura, Pierre Vilar, etc.

36. Quan va inaugurar els nous locals, aquella primavera de 1967, Nova Terra va publicar una petita estadística de la seva producció. Entre 1953 i 1966 havia publicat 326 títols (incloent-hi 91 reedicions). Desglossat per anys, l'estadística era la següent: 1953-1959, 20 títols; 1962, 15 títols; 1965, 105 títols; 1966, 140 títols.

37. L'editorial va ser fundada l'any 1957, sota l'empara de la Joventut Obrera Cristiana, i amb unes col·leccions enfocades a les comunitats obreres i el món dels treballadors (és a dir, el moviment obrer organitzat): «L'home nou», «Síntesis», «El Mundo y los Hombres».

parany capitalista, de Lluís A. Gorostiaga —«Un problema fonamental de la nostra societat industrial d'avui on es planteja, de fons, la disjuntiva bàsica entre propietat privada i autèntica gestió obrera de l'empresa»—, o *Reflexions sobre la qüestió jueva*, de Jean-Paul Sartre, demostraven que hi havia un interès notable pel món polític i econòmic de la segona meitat dels anys seixanta i una necessitat —una obligació, potser— d'incorporar les anàlisis sobre aquest món al petit mercat de consum cultural en català.

En el camp historiogràfic, què en sabem del Premi Nova Terra? Entre les novetats de 1967, l'editorial publicava la *Introducció a la història del moviment obrer*, de Manuel Tuñón de Lara (Premi Nova Terra, 1965), i *El sindicalisme a Barcelona*, d'Albert Balcells (Premi Nova Terra, 1964). Si el primer gaudia d'una merescuda fama d'historiador marxista, no es podia dir el mateix d'Albert Balcells, format en els cercles vicencians —sense arribar a ser-ne un deixeble directe—, vinculat al món catòlic social progressista —que s'aniria organitzant i treballant al voltant de l'Institut Catòlic d'Estudis Socials de Barcelona, ICESB— i molt actiu en el camp de la recerca de la història social i del moviment obrer català.

A la Festa del Llibre de 1967 —poques setmanes abans que sortís al carrer *Catalanisme i revolució burgesa*—, els responsables de l'editorial van muntar una parada a L'Hospitalet de Llobregat, i van inserir un anunci amb el text següent:

A continuació donem la relació de títols catalans que més s'hi vengueren. És un esforç per fer arribar el llibre als barris populars en testimoniatge de la nostra fe en el poble, en senyal de la nostra preocupació per la promoció del poble, en prova de la nostra confiança en el paper que el poble exercirà en el futur.³⁸

Entre els llibres més venuts de la llista:

Georges Bourgin i Pierre Rieubert, *El socialisme*
Jean Paul Sartre, *Reflexions sobre la qüestió jueva*
Albert Balcells, *El sindicalisme a Barcelona*
François Mauriac, *Vida de Jesús*

Molt més política i de combat, Edició de Materials —on hi participava Eduard Castellet, germà de Josep M., que dirigia Edicions 62— oferia alguns dels textos més notables que circulaven per Europa i els Estats Units al voltant dels grans esdeveniments polítics i culturals dels darrers vint anys: des de la lectura biogràfica de Stalin per part d'un antiestalinista com Isaac Deutscher —*Stalin. Una biografia política*—, fins la guerra del Vietnam —*Hanoi sota les bombes*, de Wilfred G. Burchett, continuació de *Vietnam: la segona resistència*, també publicada a Edició de Materials— passant per *La Xina de Mao* (K.S. Karol) o, en l'àmbit de la cultura, l'*Autobiografia precoç*, d'E. Ievtuixenko³⁹.

I, en aquest panorama de context, encara s'hi podria afegir la veterana Editorial Estela, la primera gran editorial catòlica en català de postguerra, que havia sorgit el 1958 per renovar el corpus bibliogràfic de la cultura catòlica del país, amb traduccions

38 Dins S.A. *Serra d'Or*, any IX, núm. VI (juny 1967).

39 Anteriorment, Edició de Materials ja havia publicat altres títols fonamentals dels que anomenava «Història Immediata»: MERLE, R. *Ahmed Ben Bella*. Barcelona: Edició de Materials, 1966. WISSE, D. i ROSS, T.B. *La CIA: el govern invisible*. Barcelona: Laia, 1973; FEJTŐ, F. *Hongria 1956: socialisme i llibertat*. Barcelona: Edició de Materials, 1966 o FRANÇOS, A. *Sud-Àfrica: nazisme i apartheid*. Barcelona: Edima, 1966. Vegeu MANENT, A. «Edició de Materials (1965-1968). Una editorial de combat». *Els Marges*, LXXXVIII (2009), p. 83-85.

de llibres europeus o originals catalans. Alguns dels seus promotors —Maria Martinell, Josep M. Piñol, Alfons C. Comín, Josep Verdura— serien presents en tota mena de plataformes culturals, polítiques i acadèmiques de l'ampli antifranquisme dels anys seixanta⁴⁰. Què oferia, aquella primavera de 1967? Un catàleg on s'hi podien trobar còmodes, ni que fos parcialment, alguns sectors pujolistes o nacionalistes: *La consciència cristiana i els nacionalismes*, amb un introducció de Jordi Pujol; els *Escrits de mossèn Batlle*, preparats pel pedagog Jordi Galí; *Documents del Concili Vaticà II*, amb una introducció de l'abat Escarré; *Un jueu de Natzaret*, de Joan Gomis, etc. Però el seu catàleg era més ampli i ambiciós. La col·lecció «El món d'avui», que volia reflectir «els drames i les esperances del segle XX», es basava en una molt ambiciosa declaració de principis:

L'explosió demogràfica, el desigual desenvolupament agrícola, la fam, la malaltia, el racisme, el neocolonialisme, el fracàs d'occident... La renovació d'estructures, l'alliberament dels pobles, els esforços per l'educació, la promoció i la justícia... Tot plegat dibuixa obscurament, dolorosament, una línia de futur molt incerta, però també molt suggestiva.

Darrere d'aquestes paraules solemnes, Editorial Estela oferia —en llengua catalana— alguns dels textos clàssics de les ciències socials d'arrel catòlica (J. Lebrecht, Josué de Castro), la teologia més avançada (Y.M. Congar) o els treballs de la renovada pedagogia catalana (Ramon Fuster)⁴¹.

En l'àmbit més vinculat a la historiografia i la història contemporània catalana, l'Editorial Vicens Vives —que reeditava periòdicament els treballs de Jaume Vicens Vives, culminats en *Industrials i polítics*— continuava publicant textos importants: *Moments crucials de la història de Catalunya* o *Panorama del pensament català contemporani*. I, encara, una Editorial Lavínia que no era altra cosa que una tapadora amb la qual Jordi Pujol ajudava a professors expulsats de la Universitat, publicava *Els moviments socials a Catalunya, País Valencià i les Illes: cronologia, 1800-1939*, preparat per Emili Giralt i Raventós, Josep Termes i Albert Balcells.

Per la seva banda, Norfeu treia al mercat el llibre d'Antoni Jutglar, *Els burgesos catalans*, que gaudiria de certa influència en els temps posteriors a la seva publicació (tot i el silenci crític que es va fer al seu voltant); o la traducció d'un dels grans assagistes francesos contemporanis, Raymond Aron, amb *Tres assaigs sobre l'era industrial*. La col·lecció Isard publicava Albert Camus (*L'home revoltat*, *El mite de Sísif*), al costat de bestsellers internacionals, com *El dia més llarg*, de Cornelius Ryan, o el clàssic antifeixista *Crist s'ha aturat a Eboli*, de Carlo Levi. Una ullada a la publicitat editorial d'aquells mesos dona fe de la gran activitat bibliogràfica que s'estava produint. A pesar de tot (i aquest tot era molt), el país cultural i intel·lectual havia entrat en un període d'activisme com no s'havia viscut des dels anys republicans⁴².

40 Alfons C. Comín i Josep Verdura participarien, a més a més, a Editorial Nova Terra entre 1964 i 1969, amb les col·leccions «Trabajo y Sociedad» i «Temps de Concili». Maria Martinell aniria a treballar a l'ICESB i n'esdevindria directora l'any 1977.

41. MARTINELL, M. *Sense renúncies*. *Op. cit.*, capítol VI: «Estela, una editorial catòlica portada i pensada per laics».

42 A manca d'una recerca monogràfica sobre la història intel·lectual i cultural dels anys seixanta del segle passat (de fet, hauria de ser una recerca de tot el període franquista), són molt útils les síntesis de VALLVERDÚ, F. «La llengua catalana. Els llibres» i LLADONOSA, J. «La història a Catalunya després de 1939». A GABRIEL, P. (dir.). *Història de la cultura catalana*. Barcelona: Eds. 62, vol. X: *Resistència cultural i redreçament, 1939-1990*. També és útil, des d'una òptica molt centrada en l'àmbit literari-cultural, VALLVERDÚ, M. «L'agitació cultural dels anys 60». *L'Avenç*, núm. 384 (novembre 2012), p. 28-43.

El mercat cultural s'agitava i ampliava (sempre dins els límits modestos d'una societat de consum en català relativament petita) i el sistema, en el seu conjunt, també. Política, cultura i intel·lectualitat s'anaven a trobar a cavall del món clandestí, els espais tolerats (més per força que per grat) per la dictadura i les zones grises que proliferaven amb cert èxit. Pràcticament desaparegut el sistema cultural oficial del franquisme (o residual i marginal, en els cercles nostàlgics del falangisme, o a l'acadèmia més reaccionària: en racons de la Universitat, alguna institució cultural de caràcter més o menys oficial, etc.), l'antifranquisme cultural i intel·lectual, en les dues llengües i des dels sectors més moderats als més radicals, es va convertir en hegemònic.

En el camp de l'antifranquisme polític, els partits d'esquerra van ampliar el seu camp d'acció, integrant els «fronts de la cultura», la universitat amb professors i estudiants, i els col·legis professionals en el seu radi d'acció⁴³. A la seva esquerra, les noves organitzacions més radicals també maldaven per connectar-se amb les noves propostes culturals, part de les quals vindrien de la influència dels maigs del 68 francès, nordamericà, italià, etc. El panorama general s'anava fent cada vegada més complex i més ric en propostes i possibilitats.

Al seu costat, l'activisme cultural i intel·lectual dels catòlics catalans va arribar al seu punt més àlgid. El Concili Vaticà II, la seva recepció; el diàleg marxista-cristià; la consolidació del model de compromís social de l'Església, amb els capellans-obrers militants del sindicalisme antifranquista o, simplement, com a suports imprescindibles de les lluites de partits i sindicats; la traducció continua dels textos dels millors pensadors i assagistes catòlics, des de l'històric Chesterton al brasiler Josué de Castro; eren alguns signes visibles d'aquesta efervescència. *Qüestions de Vida Cristiana*, la revista de pensament teològic i religiós de referència, s'havia consolidat com una plataforma on anar-hi a trobar assagistes i intel·lectuals, catòlics o no⁴⁴. *Promos*, una revista laica, també oferia versions dels contactes entre cristianisme avançat i esquerres marxistes. *Serra d'Or* acollia el pensament i l'assagisme catòlic més avançat i els nous textos canònics de la cultura, la literatura, l'art o la història de Catalunya, aplegant el bo i millor de la nova intel·lectualitat catalana, des de monjos de Montserrat formats a les universitats europees, fins professors universitaris (alguns represaliats després de la Caputxinada de març de 1966), llicenciats i doctors, professionals liberals, artistes i escriptors.

Però el camp cultural, o, millor dit, els camps culturals, es van ampliar. Al costat de la vessant més acadèmica i llibresca, els anys seixanta van viure l'esclat de la Nova Cançó, l'arribada dels cançoners de protesta anglosaxons i francesos, que serien fonamentals per alimentar els cantautors novells, que venien del País Valencià (Raimon, Ovidi Montllor), de Mallorca (Maria del Mar Bonet, Guillem d'Efak), o de Catalunya mateix (els primigenis Setze Jutges i els seus continuadors). Amb aquest moviment cultural-musical, s'hi enllaçava l'activitat teatral i d'animació dels infants, molt activa en l'àmbit de les revistes o dels espectacles infantils. A redòs d'aquestes noves activitats, es va començar a desenvolupar una incipient indústria discogràfica (Concèntric, per exemple) o es va crear una xarxa de locals i teatres, que acabarien fent de centres d'animació cultural més enllà de la seva activitat estricta. A més a més, bona

43. Notícies diverses sobre la connexió entre organitzacions polítiques, grups culturals i intel·lectuals, propostes i iniciatives i, naturalment, la convergència universitat-activisme (per exemple, la Caputxinada, març de 1966; o la tancada de Montserrat, desembre 1970), a: MOLINERO, Carme i YSÀS, Pere. *Els anys del PSUC. El partit de l'antifranquisme (1956-1981)*. Barcelona: L'Avenç, 2010. CEBRIÁN, Carme. *Estimat PSUC*. Barcelona: Empúries, 1997. MUÑOZ JOFRE, Jaume. *Perseguint la llibertat. La construcció de l'espai socialista a Catalunya, 1945-1982*. Barcelona: L'Avenç, 2019.

44. BRUGUERA, Jordi. «*Qüestions de Vida Cristiana*. Setze anys d'una reflexió cristiana a Catalunya». *Qüestions de Vida Cristiana*, 73 (1974).

part d'aquests grups i individus es connectaven amb l'activisme polític clandestí, o tenien un peu a la universitat, o en feines del sector cultural, fent encara més tupida la xarxa de l'activisme cultural-polític d'aquells anys.

En els darrers anys de la dictadura, la societat catalana havia aconseguit un notable nivell d'activisme cultural i polític al marge i contra el sistema; un fenomen força insòlit, no només en el conjunt d'Espanya, sinó per a altres experiències europees. La transversalitat era una de les característiques fonamentals: d'intel·lectuals i professionals de la cultura (o de les professions més actives: arquitectes, economistes, urbanistes, sociòlegs, etc.) n'hi havia a esquerra (molt a l'esquerra i en les dues llengües, catalana i castellana), fins els cercles moderats del pujolisme. La cultura oficial, la de la dictadura, havia quedat reduïda als cercles residuals del falangisme, en algunes càtedres universitàries i en algunes publicacions periòdiques; però no pintava res en els nous temps. En l'ampli i complex territori de les relacions entre cultura i política, intel·lectuals i poder, el franquisme va perdre la guerra a Catalunya; almenys aquesta guerra.

Bibliografia

AGUSTÍ, Ignacio. *Ningún día sin línea: el catalanismo español*, edició a cargo de Irene Donate. Madrid: Fórcola, 2013.

AMAT, Jordi. *El llarg procés. Cultura i política a la Catalunya contemporània (1937-2004)*. Barcelona: Tusquets, 2015, p. 172.

BELLIDO, Jesús. «La Universitat Autònoma de Barcelona i el règim franquista». *Quaderns d'Estudis Polítics, Econòmics i Socials* (Perpinyà), 9 (setembre 1945).

BORDETAS, Iván; SÁNCHEZ, Anna. *L'antifranquisme oblidat. De la dissidència cristiana al comunisme revolucionari (1953-1972)*. Barcelona: ed. Base, 2019, p. 23-66.

BRUGUERA, Jordi. «*Qüestions de Vida Cristiana*. Setze anys d'una reflexió cristiana a Catalunya». *Qüestions de Vida Cristiana*, 73 (1974).

CASASSAS, Jordi. *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808-1975)*. Barcelona: Pòrtic, 1999.

CEBRIÁN, Carme. *Estimat PSUC*. Barcelona: Empúries, 1997.

CEFID [Centre d'Estudis sobre el Franquisme i la Democràcia, UAB]. *Catalunya durant el franquisme. Diccionari*. Vic: Eumo, 2006, p. 83-88.

CLARET, Jaume. *La repressió franquista a la universitat catalana*. Vic: Eumo, 2003.

DORIA, Sergi. *Ignacio Agustí, el árbol y la ceniza*. Barcelona: Destino, 2013.

FEJTÖ, F. *Hongria 1956: socialisme i llibertat*. Barcelona: Edició de Materials, 1966.

FRANCOS, A. *Sud-Àfrica: nazisme i apartheid*. Barcelona: Edima, 1966.

GALÍ, Raimon. *Recalada. Història dels anys cinquanta*. Barcelona: Estudis Nacionalistes, 1984.

GASSOL I BELLET, Olívia. *De la utopia mediterrània a la realitat provincial. El projecte cultural de la Diputació de Barcelona durant el primer franquisme*. Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer, 2011.

GATELL, Cristina i SOLER, Glòria. *Amb el corrent de proa. Les vides polítiques de Jaume Vicens Vives*. Barcelona: Quaderns Crema, 2012.

GUARDIOLA, Carles-Jordi. *Carles Riba. Retrat de grup. Protagonistes de la cultura catalana del segle XX*. València: Edicions 3 i 4, 2017.

LLADONOSA, J. «La història a Catalunya després de 1939». A GABRIEL, P. (dir.). *Història de la cultura catalana*. Barcelona: Eds. 62, vol. X: *Resistència cultural i redreçament, 1939-1990*, 1994.

LLADONOSA, Mariona. *Nosaltres els catalans. Del catalanisme catòlic al pujolisme*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2019.

MALET, Antoni. *El paper polític de la Delegació del CSIC a Catalunya (1941-1956)*. Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer, 2009.

MANENT, A. «Edició de Materials (1965-1968). Una editorial de combat». *Els Marges*, LXXXVIII (2009), p. 83-85.

MARSAL, Juan F. *Pensar bajo el franquismo. Intelectuales y política en la generación de los años cincuenta*. Barcelona: Península, 1979.

MARÍN, Dolors i RAMÍREZ, Agnès. *Editorial Nova Terra, 1958-1978. Un referent*. Barcelona: Mediterrània, 2004.

MARÍN, Martí. *Porcioles. Catalanisme, clientelisme, franquisme*. Barcelona: Ed. Base, 2005.

MARÍN, Martí, «Existí un catalanisme franquista? Vint anys després», a UCELAY DA CAL, Enric; GONZÁLEZ VILALTA, Arnau; NÚÑEZ SEIXAS, X.M. (eds.). *El catalanisme davant del feixisme, 1918-2018*. Maçanet de la Selva: Gregal, 2018.

MARÍN, Martí. *¡Ha llegado España! La política del franquisme a Catalunya*. Vic: Eumo, 2019.

MARTINELL, Maria. *Sense renúncies*. Barcelona: Maikalili, 2005.

MARTÍNEZ GONZÁLEZ, M. José. «Los primeros años de *El Ciervo*». A MONTERO, Feliciano i LOUZAQ, Joseba (eds.). *Catolicismo y franquismo en la España de los años cincuenta*. Granada: Comares, 2016, p. 89-102.

MEDINA, Jaume. *Carles Riba*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, 2 vols.

MERCADÉ, Francesc. *Cataluña: intelectuales políticos y cuestión nacional*. Barcelona: Península, 1982.

MERLE, R. *Ahmed Ben Bella*. Barcelona: Edició de Materials, 1966.

MOLINERO, Carme i YSÀS, Pere. *Els anys del PSUC. El partit de l'antifranquisme (1956-1981)*. Barcelona: L'Avenç, 2010.

- MUÑOZ, Xavier. *Negocis privats i dèries públiques*. Barcelona: Eds. 62, 1999, p. 52-84.
- MUÑOZ JOFRE, Jaume. *Perseguint la llibertat. La construcció de l'espai socialista a Catalunya, 1945-1982*. Barcelona: L'Avenç, 2019.
- MUÑOZ I LLORET, Josep M. *Jaume Vicens Vives. Una biografia intel·lectual*. Barcelona: Eds. 62, 1997.
- MUÑOZ I LLORET, Teresa. *Josep M. Castellet. Retrat de personatge en grup*. Barcelona: Eds. 62, 2006.
- PALA, Giaime. *Cultura clandestina. Los intelectuales del PSUC bajo el franquismo*. Granada: Comares, 2016.
- PIÑOL, Josep M. *El nacionalcatolicisme a Catalunya i la resistència, 1926-1966*. Barcelona: Eds. 62, 1993.
- RAGUER I SUÑER, Hilari, *Gaudeamus Igitur. Notes per a una història del «Grup Torras i Bages»*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.
- ROCA VERNET, Jordi. «Destino i la història contemporània d'Espanya: entre la tradició liberal i la renovació historiogràfica des de l'esquerra»; a SANTACANA, Carles (Coord.). *Quan tot semblava possible... Els fonaments del canvi cultural a Espanya (1960-1975)*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2018, p. 91-125.
- S.A. *Serra d'Or*, any IX, núm. VI (juny 1967).
- SAMSÓ, Joan. *La cultura catalana: entre la clandestinitat i la represa pública (1939-1951)*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2 vols., 1994.
- SANTACANA, Carles. *El franquisme i els catalans. Els informes del Consejo Nacional del Movimiento (1962-1971)*. Catarroja-Barcelona: Afers, 2000, p. 44 i ss.
- SANTACANA, Carles. «Superar la Guerra Civil: un reto cultural y político en la Cataluña de los años cincuenta». A MATEOS, Abdón (ed.). *La España de los cincuenta*. Madrid: Eneida, 2008, p. 307-325.
- SANTACANA, Carles (Coord.). *Entre el malson i l'oblit. L'impacte del franquisme en la cultura a Catalunya i les Balears (1939-1960)*. Catarroja-Barcelona: Afers, 2013.
- SANTACANA, Carles (Coord.). *Quan tot semblava possible... Els fonaments del canvi cultural a Espanya (1960-1975)*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2018.
- THOMÀS, Joan M. *Falange, guerra civil, franquisme. F.E.T. y de las J.O.N.S. de Barcelona en els primers anys de règim franquista*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 402.
- VALLVERDÚ, F. «La llengua catalana. Els llibres». A GABRIEL, P. (dir.). *Història de la cultura catalana*. Barcelona: Eds. 62, vol. X: *Resistència cultural i redreçament, 1939-1990*, 1994.
- VALLVERDÚ, M. «L'agitació cultural dels anys 60». *L'Avenç*, núm. 384 (novembre 2012), p. 28-43.

VILANOVA, Francesc. *Als dos costats de la frontera. Relacions polítiques entre exili i interior a la postguerra, 1939-1948*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 141-236.

VILANOVA, Francesc. *Una burgesia sense ànima. El franquisme i la traïció catalana*. Barcelona: Empúries, 2010.

VILANOVA, FRANCESC. «¿Colaboracionistas catalanes? Antifranquismo y franquismo en la Cataluña de posguerra (1939-1947)». *España Contemporánea*, núm. 46 (2014), p. 145-172.

VILANOVA, FRANCESC. *Contra els catalans franquistes. Lletres de batalla de l'exili i la clandestinitat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015.

VILANOVA, Francesc. *Franquisme i cultura. Destino. Política de Unidad. La lluita per l'hegemonia intel·lectual a la postguerra (1939-1949)*. Palma de Mallorca: Leonard Muntaner, 2018.

VILANOVA, Francesc. «1967. Història d'un llibre. *Catalanisme i revolució burgesa*, de Jordi Solé Tura». *Rivista Italiana di Studi Catalani*, 8 (2018), p. 39-106.

VILANOVA, Francesc. «*Destino* i la defenestració d'Ignacio Agustí. Els equilibris interns d'uns temps delicats (1956-1957)». *Rivista Italiana di Studi Catalani*, 9 (2019).

VILANOVA, Francesc. *Al voltant de Destino. Una batalla cultural de postguerra*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2020 (en premsa).

WISSE, D. i ROSS, T.B. *La CIA: el govern invisible*. Barcelona: Laia, 1973.

YSÀS, Pere. *Disidencia y subversión. La lucha del régimen franquista por su supervivencia, 1960-1975*. Barcelona: Crítica, 2004.